

УДК 2-1

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.59.4>

КАТОЛИЦЬКИЙ ІМПУЛЬС У ПОШИРЕННІ ВЧЕННЯ СВ. АВГУСТИНА НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У ДОБУ РЕНЕСАНСУ ТА БАРОКО

Антон Борковський

*Національний університет «Львівська Політехніка»,
Інститут гуманітарних та соціальних наук, кафедра філософії
вул. Степана Бандери, 12, 79000, м. Львів, Україна
<https://orcid.org/0009-0001-6034-4724>*

У статті розглядаються шляхи появи вчення св. Августина на українських землях, зокрема увагу приділено впливу краківського середовища. Автор переосмислює застарілі історико-філософські наративи, інерційно успадковані від радянсько-російської школи. Описано зростання зацікавленості поглядами св. Августина у Польщі у добу Відродження й наведені приклади популяризації творчості мислителя.

Тож у статті увиразнено комунікацію з академічними середовищами Речі Посполитої, насамперед Краківською Академією. Окреслено роль католицьких осередків, котрі сформували велику кількість книгозбірень при освітніх закладах і монастирях з відповідним корпусом текстів. Проаналізована наявність творів єпископа Гіпонського в інвентарних каталогах львівських бібліотек і на підставі відповідних провенієнцій продемонстровано зв'язок між представниками Краківського академічного середовища, що послуговувались творіннями св. Августина і львівськими католицькими середовищами. Автор звертає увагу на власницькі написи примірників творів Августина, що належали львівському проповіднику Іоанну Арундінєнсісу (Arundinensis, 1510–1567), авторові твору «*De natura ac dignitate hominis*», й Мельхіорові Стефанідесу (Melchior Stephanides, пом. 1636), першому ректорові Замойської академії, одному з перекладачів «*Psalterium Aurelii Augustini*», що належить до творів псевдо-Августина.

Також у статті окреслена специфіка освітньої та культурної дифузії, завдяки якій відбувалась інтелектуальна абсорбція. Окремо наведені приклади впливу творів мислителя на представників українського Ренесансу та Бароко й специфіку індоктринації.

Ключові слова: св. Августин, доба Ренесансу, доба Бароко, вчення отців Церкви.

Виявлення комплексного впливу св. Августина на формування українського релігійно-філософського дискурсу перебуває на початковому етапі. Бібліографічний зріз публікацій творів св. Августина на українських землях зробили Я. Марченко та Н. Марченко [1; 2]. Щоправда, предметом їхнього дослідження стали переклади і друки творів мислителя у межах російського книгодрукування: «на вітчизняних теренах (зокрема, в межах Російської імперії та СРСР, до яких входила й Україна) спадщину Августина Аврелія почали вивчати з XIX ст. (...), оскільки до XVII ст. Августин не був навіть перекладений церковнослов'янською мовою, бо не входив до літургійного календаря у Візантії» [1, с. 56–57]. Подібний підхід можна вважати дискусійним, крім того, він оминає як історичну повноту присутності вчення св. Августина в Україні, так і специфіку його побутування.

Усталеним став погляд, що у традиції візантійського богослов'я була перерва і диспропорція у вивченні творів єпископа Гіпонського, проголошеного Вчителем Вселенської Церкви на V Вселенському Соборі (553 р.). Авторитетний французький дослідник М. Жюжі застосовує окреслення щодо Августина «забутий на Сході» у період від VIII ст. до кінця

XIII ст. [3, с. 385]. Згідно з оглядом вченого, велич єпископа Гіпонського стала увиразнюватись для греків лише завдяки появі перекладу «De Trinitate», зробленого Максимом Планудою. Про поширеність перекладів Плануди серед духовенства див.: [4, с. 14–16]. На думку професора Жюжі, найсуттєвіші зміни відбулися у XVI ст., коли греки почали активно навчатись в університетах латинського Заходу: «ми бачимо, як грецькі теологи та полемісти тодішньої епохи цитують у своїх працях святого Августина, святого Амвросія, святого Іларія та інших отців Заходу на рівні з великими іменами грецької патристики» [3, с. 385–386].

Водночас, довге «забуття на Сході», змодельоване Жюжі, піддає уточненню о. Андрій Ішак. Зокрема, у листі папи Адріана до імператора Костянтина й імператриці Ірини, який був оголошений на VII соборі, Августин був названий святим. Навіть Фотій, який «полемізує з Августином (...) признає його отцем Церкви» [5, с. 50–51]. Окремо дослідник наголошує на важливості вчення єпископа Гіпонського для константинопольських прихильників Ліонської унії [5, с. 50–51].

Інший аспект проблематики полягає у тому, що відсутність перекладів творів св. Августина на старослов'янську, українську чи московську мову не означає відсутності впливу на історичних українських землях, зокрема йдеться про поширення творів, виданих латинською та польською мовами. Як стверджує відома італійська дослідниця професор Джованна Броджі Беркофф, «св. Августин був одним із найулюбленіших і найбільш цитованих великих Отців Церкви у всіх авторів Києво-Могилянської Академії (зокрема в Туптала)» [6, с. 126].

Краківська Академія і св. Августин. Формально вже у компілятивному збірнику «Ізборник» (1073) Великого київського Князя Святослава Ярославича згадано «Оутоустина отъ уставныхъ», але у короткій відсилці, значно більшу увагу приділено Східним отцям, «Іустину Філософу, Василю Великому, Григорію Богослова, Кирилу Александрійському, Григорію Ниському, Кирилу Єрусалимському, Єпіфанію Кіпрському, Анастасію Синаїту» [7, с. 47]. Популярності, через грецьке «забуття», св. Августин у князівствах Русі не набув. До Польщі творіння Августина прийшли порівняно пізно. За інформацією Ч. Мазура [8] та о. С. Лонгоша [9], у першому збереженому каталозі, створеному у 1100 році з приводу інвентаризації скарбниці краківської капітули, серед 30 книжкових позицій не міститься жодного твору св. Августина, крім однієї його гомілії, вміщеної разом з 29 гоміліями Григорія Великого і Беди Велебного, натомість вже у другому, аналогічному краківському каталозі, створеному до 1207 р., вже містяться 4 твори св. Августина [9, с. 400].

Звісно, це доволі умовна «поява» творів св. Августина у Польському королівстві, адже йдеться саме про збережені середньовічні каталоги. Але, в будь-якому разі, суттєве збільшення творів єпископа Гіпонського у бібліотеці краківської капітули фіксується у каталозі XV–XVI ст.: «з 70 творів латинських Отців Церкви св. Августина, або ж авторству йому приписуваному, належать 34 твори» [9, с. 400]. Про популярність Августина у Польському королівстві побіжно свідчить наявність у королівській бібліотеці короля Казимира Великого (1333–1370) Августинового твору «Коментар на Євангеліє св. Івана», а королева Ядвіга (1374–1399) володіла книгою й читала гомілії чотирьох великих Докторів Церкви, до яких належав і св. Августин [9, с. 400–401]. Можна припустити, що «східна» політика й анексія більшості земель Галицько-Волинського князівства Казимиром III Великим у 1340–1349 рр. могли інтенсифікувати поширення творів єпископа Гіпонського на руських територіях. Саме цей король у 1364 р. заснував Краківський університет (у своїй тодішній столиці), в якому, за спостереженнями о. Чеслава Бартніка, вже у XV ст. був розповсюджений августиніанізм, і «де він сполучився

з іншими напрямками в еклектичний спосіб» [10, с. 147]. За уточненням М. Марковського, у перші сто двадцять п'ять років існування богословського факультету в Кракові практично-афективна концепція теології переважала там над теологією спекулятивною: «ця концепція базувалась на августиніанстві, й залежно від філософських течій, що панували в Краківському університеті, вступала у тісніші зв'язки, або з поміркованим номіналізмом чи радше термінізмом, або з помірним реалізмом» [11, с. 369]. Детальніше щодо специфіки краківських теологічних студій див.: [12].

Краківський університет творив потужне комунікативно-інтелектуальне середовище, що охоплювало «студентів, правників, приятелів і співробітників із різних груп і середовищ: друкарів, частину шляхти і духовенства, зокрема і письменників, що були чільними представниками католицького табору, зрештою, значною мірою, вихованців закладу, або його майстрів». У приклад дослідники наводять Станіслава Оріховського (1513–1566) [13, с. 145].

Доволі репрезентативною фігурою був Ян Аланд (1559–1641), львів'янин, котрий отримав ступінь магістра філософії та теології у Краківській Академії, викладав у єзуїтських закладах Ярослава та Риги, у Несвіжі був духівником Миколая Кшиштофа Радзивіла (Сирітки) і вихователем його дітей. Найбільший резонанс викликав його твір «Świętego Aureliusza Augustyna Biskupa Hipponeńskiego Książ pięciorgo: Rozmyślania, Mowy tajemne, Broń duchowna, O skrusze serca, O marności świata», вперше опублікований під псевдонімом «Piotr Kazimierz Tryzna» у Вільно (1617), що був «помилково приписуваний св. Августинові» [14, с. 32].

Істотним для популяризації св. Августина став його біографічний нарис у тогочасному бестселерові «Żywoty Świętych Starego i Nowego Zakonu» (1579) Петра Скарги (1536–1612), чільного діяча польської Контрреформації, професора Краківської Академії й першого ректора Віленської академії (1579–1584). Лише за життя автора цей агіографічний компендіум був перевиданий вісім разів. За припущенням, агіографія Скарги мала вплив на Дмитра Туптала, а його полемічну модель використовували українські діячі, ознаками її були «фігуральність писемного тексту, підпорядкованого завданню збудити емоції читача, цитування античних мислителів» і синтез «азіанського й аттичного модусів словесного вираження» [15, с. 60].

Динаміку зацікавленості творами св. Августина окреслив професор Є. Ковальський: «у Польщі XVI ст. – доби Відродження – у людській свідомості пробудився гострий інтерес до творчості святого Августина. Згодом було перекладено кілька його теологічних трактатів, письменники цього періоду показали досить глибокі знання його вчення. У XVII ст. його вихваляли у пишних панегіриках набагато більше ніж читали» [16, с. 48].

Популяризація доробку св. Августина у Польщі. За інформацією, наведеною о. Лонгошем, першою патристичною книгою, надрукованою у Польщі у 1476 р., був кодекс, що містив серед іншого твори св. Августина [9, с. 402], а у Кракові першим твором св. Августина, який був надрукований у перекладі польською мовою 1522 р., був трактат «De vita christiana», щоправда, авторство Августинові лише приписувалось [9, с. 402]. Натомість перший переклад низки автентичних, підтверджено Августинових творів, що були надруковані у Кракові 1573 р., здійснив польський перекладач Вульгати, випускник Краківської академії та Віденського колегіуму, ректор єзуїтського колегіуму у Вільні (1578) о. Якуб Вук (1541–1597) [9, с. 402].

Загалом, за підрахунками о. Лонгоша, від впровадження друкарства у Польщі у 1474 р. до кінця XVI ст., з усієї святоотчеської літератури найчастіше друкувались у Польщі саме твори єпископа Гіпонського [9, с. 402]. Логічно припустити, що зростання

популярності творів св. Августина у Речі Посполитій мало вплив і на поширення їх на українських землях у межах королівства.

Говорячи про популяризацію постаті св. Августина, крім видань творів самого мислителя, треба виокремити надзвичайно затребувану антологію «*Speculum exemplorum*», надруковану у Нідерландах у 1481 р. Завдяки «корисності твору для проповідницької діяльності» її було перекладено на польську мову і надруковано у 1612 р. [19, с. 55]. Серед інших легендарних історій там було вміщено притчу про дитину і святого Августина. Найдавніший з описаних українських рукописних перекладів «Дзеркала прикладів», що походив із собору Софії Київської, був датований 40-ми роками XVII ст. Детальніше про переклади цієї антології на українську й інші слов'янські мови та їхні редакції див.: [20, с. 13–15]. У «Хроніці» Мартина Бельського єпископ Гіпонський згадується кілька разів і подається його розлогий життєпис, див.: [21, с. 4, с. 57, с. 66, с. 72, с. 74, с. 87].

Важливу роль для загальної популяризації вчення св. Августина на сході Європи відіграла книга Єремії Дрекслея (Jeremias Drexel, Drexelius) «*Heliotropium, seu conformatio humanae voluntatis cum divina*» (1627). У творі, присвяченому співвідношенню людської волі й Божественного Провидіння, простежується чітка августиніанська лінія щодо взаємодії між внутрішньою свободою та покорою Божому Провидінню. Автор, народжений у лютеранській родині в Аугсбурзі, очолив єзуїтський колегіум у Мюнхені (1611–1612), а згодом став придворним проповідником Баварського курфюрста. Лише у Мюнхені у 1620–1642 рр. було надруковано близько 170 тисяч екземплярів його творів латинською та німецькою мовами, а «загальний їхній наклад у XVII ст. становить близько 250–300 тисяч примірників», крім цього були переклади на французьку, англійську, італійську, польську, чеську тощо й численні цитування його [17, с. 15]. Твори Дрекслея «особливо часто», як зазначила Л. Посохова, зустрічаються в особистих бібліотеках професорів православних колегіумів, зокрема Л. Кордета, І. Карпинського, Л. Барановича, С. Яворського, Д. Богдановича-Любимського, на Дрекслея посилався Й. Галятівський [18, с. 142]. Про переклади Дрекслея, зокрема «Іліотропійон» Іоанна Максимовича, див.: [18, с. 143].

Говорячи про присутність творів св. Августина в українському дискурсі доби Бароко треба враховувати інтелектуальну дифузію й тісну інтелектуальну комунікацію між різними релігійними й академічними середовищами, котрі з формального огляду могли репрезентувати різні конфесійні чи мовні спільноти [22]. Виразним виявом такого синтезу була Києво-Могилянська Академія (див., наприклад, дослідження А. Яблоновського [23]). Серед параметрів багатомовного українського «канону» в XVII ст., окреслених Дж. Броджі Беркофф, є «плюрілінгвізм», множинність ідентичностей та приналежностей, але є й риси «автономності», детальніше див.: [24].

Твори св. Августина у книгозбірнях на українських землях. Наявність творів мислителя у львівських бібліотеках доби Ренесансу зафіксована у XVI ст., наприклад, книготорговець Ганус Брикінер (р. 1573) мав «7 примірників Молитовника Аврелія Августина», за припущенням йдеться про «*Precationes*» [25, с. 126]. У цьому ж книгозборі зафіксовані два молитовники Августина, за припущенням дослідника, у польському перекладі.

Серед друків XVI ст. у бібліотеці Львівської латинської катедри були зафіксовані кілька томів базельського десятитомного зібрання творів св. Августина, з провенієнціями бібліотеки львівської Капітули XVII ст. [26, с. 92–93]. Було представлено кельнське зібрання 1539 р., з провенієнцією «*Sum Mag[ist]ri Andreae Lubelczyk Bochnen[sis] ... poste overo domini 1538 Canonici et Concionatoris Leopolen[sis]*». Також було ще одне базельське зібрання творів у десяти томах 1541–1543 рр., з провенієнціями «*sum M. Joannis Arundinen[is]*» (XVI ст.) [26, с. 94–95]. Ці книги належали Іоанну з Тжцяни (Arundinensis)

(1510–1567), викладачеві Краківського університету, котрий у 1556 р. переїхав до Львова, де обійняв обов'язки каноніка катедральної капітули, згодом ставши катедральним проповідником [27, с. 88–89]. Істотною є Арундіненсисова спроба у творі «*De natura ac dignitate hominis*» поєднати «неоплатонічно-августинський спосіб охоплення дійсності з аристотелівським, телеологічним поглядом на світ», детальніше див.: [28, с. 254].

Також були зафіксовані кілька томів творінь св. Августина базельського видання 1556 р. й десяти томне видання, надруковане у Парижі 1586 р. Томи 1–6 паризького видання початково належали Мельхіорові Стефанідесу (*Melchior Stephanides Leopoliensis*). Він був помітною фігурою, – доктор філософії, перший ректор і завідувач кафедрою логіки у Замойській академії, (помер у Львові 1636 р.) [29, с. 27]. Прикметно, що саме авторству Стефанідеса 1620 р. належить один з перекладів польською мовою так званого «*Psalterium Aurelii Augustini*» («Псалтиря святого Августина»), що належить до аскетичних творів псевдо-Августина, детальніше див.: [30; 31].

Також у бібліотеці львівської катедри містилось видання Августинової «Сповіді», видане у Парижі 1572 року, й ліонське видання «*De civitate Dei*» (1520), з провенієнцією «*M[a]g[ist]ri Valentini Pylsnen[is] artium M[a]g[ist]ri, Canonici Leopoliensis empt[us] 30 gr*» [26, с. 94–95]. Книгозбірня була інклюзивною, – книги з бібліотеки львівської капітули на початку XVII ст. видавались «назовні», зокрема і світським особам, «частина кількатомного творіння св. Августина «*De civitate Dei*» була позичена Белзькому каштелянові, або ж його нащадкам» [26, с. 27].

Августинові творіння були представлені і в бібліотеці львівського Бернардинського монастиря: «Сповідь; Про місто Боже; Про святу Трійцю [...] також було базельське видання (1569) всіх творів єпископа Гіпонського» [32, с. 234].

Прикметно, що твори єпископа Гіпонського перебували не лише у львівському «католицькому середовищі». Наприклад, неозначений твір Августина польською мовою був присутній у бібліотеці православного Львівського братства вже 1601 р. [33, с. 33]. Інформація, наведена у дослідженні Івана Альмеса, присвячене вивченню книгозборів ченців Львівської єпархії XVII–XVIII ст., заслуговує на окрему увагу [34].

Український шлях до св. Августина. Намагаючись бодай схематично окреслити появу творів св. Августина на українських землях за часів Середньовіччя, треба враховувати активну комунікацію українського духовенства з Римом, Авіньйоном, Ліоном, Венецією, Флоренцією, містами Священної Римської імперії тощо.

Також необхідно враховувати і повернення українських студентів зі студій в європейських університетах, рівно ж і участь залучених «ззовні» викладачів і гостей університетів. За даними, наведеними А. Бульвінським, «у 1379 р. при празькому Карловому університеті була заснована бурса для вихідців з Великого князівства Литовського, а у 1409 р. аналогічна бурса для студентів “з Литви й Русі” була відкрита й при Краківському університеті. Зокрема, лише в Краківському університеті протягом XV – першої половини XVI ст. навчалось майже 1200 вихідців з України» [35, с. 96–97]. Що не менш важливо, значна частина українських викладачів колись перебувала на студіях у західних університетах, в яких «навчалась більшість ректорів Київської братської школи, а потім і Києво-Могилянського колегіуму» [35, с. 96]. Про важливість і місію Краківського університету див.: [36; 37]. Водночас окремого дослідження потребує вплив творів св. Августина на реформаторські середовища Речі Посполитої та відповідна інтерпретація ними його вчення.

Виятково важливу роль в абсорбції й інтерпретації латинського інтелектуального доробку відігравало інтелектуальне середовище Острозької та Києво-Могилянської академій. Людмила Шаріпова реконструювала наповнення бібліотеки Києво-Могилянського

освітнього осередку в 1632–1780 рр. [38]. Зокрема, за підрахунками вченої, близько 90% книг у бібліотеці були латиномовними, а видання єзуїтів становили значну частину книгозбірні [38, с. 176]. Водночас була значна кількість протестантських і православних видань [38, с. 177]. Як зауважив архієп. І. Ісіченко, у богословських курсах, читання яких провадилося з 1689 р., Києво-Могилянська академія, запозичивши «в єзуїтському шкільництві саму освітню модель», спиралась на праці Августина, Томи Аквінського, Дунса Скота [39, с. 25]. Водночас крім «конфесійної ворожості, однак існувала й флуктуація слухачів між школами польськими чи унійними та київським навчальним закладом, що сприяло двосторонньому обміну», а також «цивілізаційній уніфікації» [40, с. 26–27].

Тетяна Шевченко наводить конкретні приклади застосування відповідної базової літератури у Києво-Могилянській колегії, йдеться про «підручники, універсальні для всієї Європи: для вивчення латини – граматики єзуїта Еммануїла Альвара, Доната, Урсіна й Ромерія, вибрані уривки з Вергілія, Цицерона, Горація та інших (...). До кінця XVII ст. єзуїт Мацей Сарбевський був найпопулярнішим автором у підручниках поезики і риторики Києво-Могилянської колегії» [41, с. 156]. Популярність Сарбевського на українських землях була великою: «Сарбевський-поет у київських підручниках є найчастіше цитованим письменником серед новітніх авторів і має там надзвичайно великий авторитет» [40, с. 28]. Що характерно, на думку польського дослідника Болевського, творчість Сарбевського з урахуванням «фабулярної теології» серед іншого спирається і на проблематику твору св. Августина «*De civitate Dei*» [42, с. 91–92].

При дослідженні рецепції августиніанства на українських землях імпульс має дати вивчення спадщини одного з творців Уніної церкви Іпатія Потія (1541–1613). Початкову освіту майбутній Митрополит Київський, Галицький і всієї Руси здобув у кальвіністській школі у Несвіжі при дворі князя Радзивіла. Серед освітніх траєкторій Потія була і Краківська академія. Аргументацію отців Церкви і, зокрема, св. Августина Потій залучав і у полемічних творах, і у гомілетичі. Докладніше про вплив єпископа Гіпонського на твір Потія «Оборона Флорентійського собору восьмого» (1603) див.: [15, с. 30–34]. Про виокремлення Потієм єпископа Гіпонського опосередковано свідчить і подарунок ним чотирьох томів творінь св. Августина (Лондон, 1586) бібліотеці монастиря Пресвятої Трійці у Вільні [43, с. 292]. Рецепція вчення св. Августина у середовищах Вільна та їхній вплив на українські землі потребує додаткового дослідження.

У програмному Потієвому творі «Антиризис (...)», зосередженому навколо ширшої еkleзіологічної проблематики (*Filioque*, примат Римського Понтифіка, питання чистилища), свою аргументацію автор посилював цитатами зі Святого Письма та «патристичних джерел, які брав із праці Роберта Беларміна “*Disputationes de controversiis fidei Christianae*”» [44, с. 573]. У Потієвих проповідях, перевиданих у 1714 р., залучення і Августинового імені, і його рефлексій відбувається надзвичайно широко, маючи як декоративний характер, так і аргументаційний, а номенклатура цитованих творів Потія свідчить, що він оперував латиномовним виданням. У проповіді «*Kazanie na Niedzielę Trzecią po Wielkiey Nocy*» Потій екстатично свідчить, що разом «зі Святим Августином волає до Ісуса, палаючого любов’ю» [45, с. 294].

Загалом вага єпископа Гіпонського на початку XVII ст. у православних середовищах України була великою настільки, що залучалась до дискусій з московським кліром. Ігор Шевченко наводить промовистий факт, зафіксований під час поїздки Лаврентія Зизанія до Москви. Тим, «що він цитував св. Августина й св. Єроніма, то викликав цим підозру в редакторів (“справщиків”) при патріаршому дворі; вони сумнівалися у правильності Зизанієвого Катехизису і навіть у чистоті його православ’я й говорили йому: “Ти, Лаврентію,

кажеш, що ти – чоловік грецького закону, і вмієш говорити по-грецьки, і читаєш грецькі книжки. То чого ж ти не дотримуєшся канонів грецької віри?» [46, с. 155].

Про прояви Августинових впливів у творах Інокентія Гізеля (1600(?)–1683) детальніше у статті М. Корзо [47]. Характеризуючи вплив св. Томи Аквінського й томістського аристотелізму на Касіяна Саковича (1578–1647) Я. Стратій відзначає і вплив твору св. Августина «*De origine animae*» («Про походження душі»): «Душа в час творення вливається і, вливаючись, створюється» [48, с. 54–55].

Увага до спадку св. Августина проявляється в інтелектуальних орієнтирах Мелетія Смотрицького (1577–1633), дотичного щонайменше до трьох інтелектуальних традицій, за диверсифікацією Бабича: православної (візантійсько-руської), католицької (латино-польської), зокрема, єзуїтської, та протестантської, зокрема німецьких протестантських університетів Ляйпціга, Нюрнберга та Віттенберга [49, с. 6]. Синкретизм поглядів Смотрицького був зумовлений не лише рефлексіями над поточними культурною, конфесійною та історичними реальностями, а й всеєвропейськими інтелектуальними дискусіями. Про роль академічного середовища Острога, іменованого «греко-слов'янським Атенеумом» див.: [50, с. 51]. Про специфіку функціональної освітянської програми і специфіку Острозького колегіуму див.: [51, с. 26–28, с. 39, с. 47–56].

Патристичними творами Смотрицький послуговується плідно, зокрема у «Треносі» є посилання на роботи 143 авторів [52, с. 295–295]. Августинів підхід залучався у межах розлогої полеміки щодо *filioque*. Як зауважив В. Щепанський, у питанні чистилища, мислитель критикував «деякі фрагменти “Діалогів” Григорія Великого та “Сповіді” Аврелія Августина. Зокрема, М. Смотрицький звертав увагу на герменевтичну проблему помилкової інтерпретації окремих фрагментів Біблії через їхній довільний переклад із грецької мови на латину, а також використання цих хибних перекладів західними отцями церкви» [54, с. 13]. Тут, зокрема, йдеться про спотворене венеційське видання творів Августина: «нескромна мошкara собі підлаштувала вчення обох церков, чого вартує передмова до книги блаженного Августина, що була видана у Венеції, там і вся книга була місцями виправлена і підлаштована (...) якщо вже можна бачити, що друкується про Августина, то не можна не побачити, як викривили слова Ієроніма про Григорія Богослова» [54, с. 133].

У дискусії щодо *filioque* Смотрицький критикує представників католицької церкви, котрі буцімби «намагаються посіяти ворожнечу», попри те, що «Східна і Західна церкви були представлені Святими отцями, мудрими докторами, поважними пасторами, справедливими єпископами, освяченими архієпископами, які принесли нам своїх власних синів, яких хвалили, соромили і блюзнірами називали, і тих, котрі писали різні письмена, що сприймалися лише мовчанням» [54, с. 130–131].

У дослідженні Н. Яковенко, присвяченому Йоаникію Галятовському (1620–1688), відзначена присутність творів св. Августина у спадщині мислителя: «у примітках до своїх українськомовних творів він згадує близько 220 творів (...), наприклад зі спадщини Августина їх використано аж 16» [55, с. 97]. За уточненням дослідниці, така частотність звертань (на 16 праць аж 31 посилання) може свідчити про пріоритетність св. Августина для Галятовського [55, с. 117]. Навіть коли та чи інша праця в обігу Київської митрополії за іншими згадками не фіксується, «примітки Галятовського промовисто “видають” її латинське походження, оскільки він, перекладаючи назву, залишав без зміни терміни схоластичної теології (...) ще одним доказом “латинського” походження богословського першоджерела є ті випадки, коли в тексті коментаря ужито слова, яких за означенням не могло бути в церковнослов'янському перекладі» [55, с. 114].

Плідний богослов і антиуніатський полеміст, архімандрит Кієво-Печерського монастиря Захарія Копистенський (друга половина XVI ст. – 1627) у своєму апологетичному творі «Книга о вѣрѣ єдиной», згідно з обчисленнями, проведеними Ларінім, цитує твори Отців Церкви 124 рази, найцитованішим (54 позиції) є Іван Золотоустий [60, с. 116], «на твір “О вѣрѣ и символѣ (вѣри)” Августина Аврелія цитує 4 рази, на його ж “тлумачення на Євангеліє від Іоана” – 2 рази» [56, с. 116]. У творі Копистенського «Палінодія [...]», завершеному у 1622 р., архієп. І. Ісиченко відзначив ретельність побудови аргументації мислителя з використанням «не тільки різноманітних біблійних текстів, але й богословських, передусім герменевтичних творів Отців Церкви – і східних (Оріген, Іоан Золотоустий, блаженний Феодорит, Кирило Олександрійський, Григорій Ніський, Епіфаній), і західних (Амвросій Медіоланський, Григорій Двоєслов, Августин, побожний Беда), богослужбові та житійні книги» [57, с. 145].

Володимир Завітневич припускає, що український богослов послуговувався базельським, венеційським, антверпенським, кельнським та паризьким виданнями творів Августина, а також визначає перелік цитованих творів [58, с. 346]. Попри антиунійну поставу Копистенський цитує у «Палінодії» Августина нарівні з Васиєм Великим і Хризостомом та іншими отцями східної Церкви [5, с. 51]. При аналізі символічного значення «Пётра» Копистенський спирається на вчення Єроніма, Кирила Олександрійського, Беди Велебного і Августина [58, с. V]. Копистенський вважає, що Августин корегує свою початкову позицію стосовно того, що «Церква базується на Петрові як на міцній основі, але у творі “Retractaciones” він виправляє свою помилку, стверджуючи разом з деякими іншими вчителями, що Петро єдністю своєї особи у даному випадку демонстрував єдність церкви» [58, с. VI].

Про популярність св. Августина свідчить використання його імені не лише у теологічних і гомілетичних творах, а й, наприклад, в епістоляріях Петра Могили до православних шляхтичів, «чи то білоруського державного діяча Богдана Стеткевича, чи то писаря Київського воєводства Теодора Проскури-Сущанського, чи то князя Яреми Вишневецького, що був готовий зректися православ'я, – Могила писав сильно полонізованою руською мовою, цитуючи Лактантія й св. Августина, латиномовних отців Церкви» [46, с. 155].

Твір Кирила Транквіліона Ставровецького (1581–1646) «Сіа книга, нарицаемая Зерцало богословія [...]» (1618), крім найчастіше цитованого Іоана Дамаскіна, відсилає до Діонісія Ареопажита, Василя Великого, Григорія Назіянзина, Іоана Золотоустого, блаженних Єроніма Стридонського й Августина [57, с. 194]. У цьому творі мислитель згадує творіння св. Августина «De Trinitate» [59, с. 264]. Істотною для розуміння методологічного підходу Ставровецького є заувага Г. Трунте щодо використання, але не цитування тих чи інших грецьких чи латинських Отців Церкви: «згадано було тільки Отців неподіленого християнства, тобто тих, котрих Ратцингер називає Отцями вселенського богослов'я (...), про справді вселенський дух свідчить те, що Кирило Ставровецький серед Отців неподіленого християнства поруч із великими грецькими Отцями ставить і найважливішого латинського – Августина, якого Схід знав дуже слабо». Трунте припускає, що Ставровецький твору «De Trinitate» не використовував, «а лише назвав» [59, с. 264–265].

Православний мислитель Антоній Радивилівський (1620–1688) у творі «Вінець Христов [...]», оперуючи поняттям «блаженства» залучає «авторитет Августина» [60, с. 214], підсилений «ренесансним християнізованим епікурейством» [61, с. 275–276]. Як вважає В. Співак, загалом у творах Радивилівського увиразнився оригінальний синтез: «три аспекти розуміння блаженства: едемське, небесне та земне. Повторюючи ці ідеї, зокрема, активно посиляючись на Августина, проповідник намагається надати їм оригінального

звучання і форми, додаючи до традиційних ідей про ознаки та зміст цих видів блаженства власні міркування, насичуючи їх ідеями, запозиченими з античної традиції» [61, с. 283].

Підсумовуючи, треба відзначити помітний вплив вчення св. Августина на українську ренесансно-барокову традицію, зумовлений використанням видань на латинській і польській мовах. Індоктринація відбувалася через августиніанські впливи Краківського університету й проєкцію західноєвропейської вченості в єзуїтських колегіумах, через протестантські середовища, зокрема пов'язані з Острозькою академією, а також завдяки вес-тернізованим православним середовищам, що абсорбували частину августинового спадку, котрий не суперечив усталеній православній догматиці.

Список використаної літератури

1. Марченко Я. Неогуманістичне бачення «Людини Віри» в межах довідкової біографіки (на прикладі Августина Гіппонського). *Українське релігієзнавство*. 2013. № 68. С. 54–67.
2. Марченко Н. П., Марченко Я. Ю. Августин Гіппонський як тип «Людини Віри»: неогуманістичне бачення у межах довідкової біографіки. *Українська біографістика*. 2013. Вип. 10. С. 381–401.
3. Jugie M. Saint Augustin dans la littérature théologique de l'Église russe. *Revue des études byzantines*. 1930. Vol. 29, no. 160. P. 385–395.
4. Rackl M. Die griechischen Augustinusübersetzungen. *Miscellanea Francesco Ehrle. Studi e Testi*. 1924. No. 37.
5. Іщак А. Святий Августин і Схід. *Богословія*. 1931. Т. 9, кн. 1–2. С. 49–63.
6. Броджі Беркофф Дж. «Мир з Богом чоловіку» як система моральної філософії. *Інокентій Гізель. Вибрані твори в 3-х томах*. Том 3. Дослідження та матеріали. Київ-Львів : Свічадо, 2010.
7. Ганзенко Л. Ізборник Святослава 1073 року: художні, історичні та догматичні акценти ілюстративного ряду. *Студії мистецтвознавчі*. 2014. № 4. С. 41–60.
8. Mazur Cz. Teksty łacinskich Ojców Kościoła w zbiorach polskich okresu średniowiecza i Odrodzenia. *Vox Patrum* 3. 1983. Z. 5. S. 455–466.
9. Longosz St., ks. Recepcja świętego Augustyna w kulturze polskiej. *Vox Patrum* 23. 2003. T. 44–45. S. 397–416.
10. Bartnik C. S. Fenomen Europy. Lublin : Agencja Wschodnia, 1998. 399 s.
11. Markowski M. Wydział Teologiczny Uniwersytetu Krakowskiego w wiekach średnich. *Analecta Cracoviensia*. 1991. T. 23. S. 359–371.
12. Kracik J. (ks.). Wydział Teologiczny Akademii Krakowskiej między wiekiem złotym a saską jesienią. *Analecta Cracoviensia*. 1992. T. 24. S. 311–319.
13. Zdanek M. “Universitas haec catholica” : Wydział Teologiczny i droga do katolickiej konfesjonalizacji Uniwersytetu Krakowskiego w XVI wieku. *Perspektywy Kultury*. 2023. T. 43, nr. 4/1. S. 125–153.
14. Królikowska A. Profesores jezuickich seminariów nauczycielskich od XVI do XVIII wieku. Słownik biograficzny. Kraków : Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum w Krakowie, Wydawnictwo WAM, 2017. 188 s.
15. Ткачук Р. Ф. Полемічна традиція унійних письменників кінця XVI – першої половини XVII ст.: доба і постаті, текст і прототекст, риторика і поетика : монографія. Київ : КММ, 2019. 486 с.
16. Kowalski G. A propos d'une nouvelle traduction polonaise des Confessions de Saint Augustin. *Bulletin de l'Association Guillaume Budé*. 1926. No. 12. P. 48–51.
17. Pawlak W. Drexel w Polsce (XVII–XVIII wiek). *Rekonesans. Roczniki Humanistyczne*. 2022. T. 70, nr. 1. S. 9–30.

18. Посохова Л. Ю. Праці баварських богословів у православних колегіумах України (XVII–XVIII ст.). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія»*. 2013. № 47. С. 136–149.
19. Piskala M. O długim trwaniu antologii na przykładzie “Speculum exemplorum”. *Prace Filologiczne. Literaturoznawstwo*. 2022. № 12 (15). S. 45–59.
20. Rudolf-Ziółkowska E. Wielkie zwierciadło przykładów w ruskim tłumaczeniu Joana Pryslopskiego z 1723 roku. Kraków : Lexis, 2004. 134 s.
21. Chrzanowski Ign. Marcin Bielski : studjum historyczno-literackie. Lwow-Warszawa : Książnica-Atlas, 1926. 351 s.
22. Brogi Bercoff G. Constructing canons : Ruthenian literatures of the 17th–18th centuries in plurilingual context. *Biblioteca di Studi Slavistici (19) : Contributi italiani al XV Congresso Internazionale degli Slavisti*, Minsk, 20–27 August 2013 / ed. by M. Garzaniti et al. Firenze, 2013. P. 251–274.
23. Jabłonowski A. Akademia Kijowsko-Mohilańska : zarys historyczny na tle rozwoju ogólnego cywilizacji zachodniej na Rusi. Kraków, 1900.
24. Brogi Bercoff G. Ruś, Ukraina, Ruthenia, Wielkie Księstwo Litewskie, Rzeczpospolita, Moskwa, Rosja, Europa środkowo-wschodnia: o wielowarstwowości i polifunkcjonalizmie kulturowym. *Biblioteca di Studi Slavistici (26) : Contributi italiani al XIII Congresso Internazionale degli Slavisti*, Ljubljana, 15–21 August 2003 / ed. by A. Alberti et al. Firenze, 2014. P. 325–387.
25. Skoczek J. Lwowskie inwentarze biblioteczne w epoce Renesansu. *Inventaria librorum Leopolitana aetatis Renascentium litterarum*. Lwów : Towarzystwo Naukowe, 1939. 485 s.
26. Gwioździk J., Różycki E. Druki XVI wieku w zbiorach Biblioteki Katedralnej we Lwowie. Warszawa : Wydawn. DiG, 2008. 251 s.
27. Pietrzyk Z. Jan z Trzciany (Arundinensis) (zm. 1567). *Złota księga Wydziału Filozoficznego* / ed. by J. Miklaszewska, J. Mizera. Kraków : Księgarnia Akademicka, 2000. S. 87–90.
28. Czerkawski J. Renesansowe koncepcje godności człowieka. *Roczniki Filozoficzne*. 1987. T. 35, z. 1. S. 251–282.
29. Kochanowski J. K. Dzieje Akademii Zamojskiej (1594–1784). Kraków : Druk. W. L. Anczyca i Spółki, 1899–1900. 345 s.
30. Bober A. Pseudo-Augustyńskie dzieła ascetyczne w Polsce. *Roczniki Teologiczno-Kanoniczne*. 1957. T. 4, z. 2. S. 39–77.
31. Gurowska A. "Psałterz św. Augustyna" : o barokowych przekładach średniowiecznej modlitwy i o jej tradycji. *Pamiętnik Literacki : czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej*. 2002. T. 93, z. 3. S. 177–201.
32. Sitnik A. K. (OFM). Księgozbiór konwentu we Lwowie odzwierciedleniem zainteresowań intelektualnych bernardynów lwowskich II poł. XV–XVIII wieku. *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne*. 2004. T. 81. S. 225–252.
33. Пам'ятки братських шкіл на Україні (кінець XVI – початок XVII ст.) : тексти і дослідження / редкол.: В. І. Шинкарук та ін. Київ : Наукова думка, 1988. 566 с.
34. Альмес І. Від молитви до освіти : Історія читання ченців Львівської єпархії XVII–XVIII ст. Львів : Український католицький університет, 2021. 588 с.
35. Бульвінський А. Еволюція європейської парадигми розвитку України в XIV–XIX ст. *Україна в Європі: пошуки спільного майбутнього* / за ред. А. І. Кудряченка. Київ, 2009. С. 95–110.
36. Uruszczak W. Powstanie Uniwersytetu w Krakowie w 1364 roku. *Czasopismo Prawno-Historyczne*. 2014. T. 66, z. 1. S. 13–40.
37. Gouron A. Le recrutement des étudiants à l'apogée de l'université de Cracovie (1480–1509). *Czasopismo Prawno-Historyczne*. 1989. T. 41. S. 35–43.

38. Sharipova L. Latin books and the Eastern Orthodox clerical elite in Kiev (1632–1780). Manchester-New York : Manchester University Press, 2006.
39. Ісиченко І. (архієп.). Київський ареопаг православного Єрусалиму. *Пам'ятки України : Історія та культура. Спецвипуск 2014. Києво-Могилянська академія напередодні 400-річчя*. 2014. Вип. 197. С. 22–31.
40. Łużny R. Pisarze kręgu Akademii Kijowsko-Mohylańskiej a literatura polska; z dziejów związków kulturalnych polskowschodniosłowiańskich w XVII–XVIII w. Kraków, 1966.
41. Шевченко Т. Єзуїтське шкільництво на українських землях останньої чверти XVI – середини XVII ст. Львів : Свічадо, 2005. 336 с.
42. Bolewski J. *Nascitur una... discors concordia*. Aspekty teologiczne twórczości Sarbiewskiego. *Nauka z poezji Macieja Kazimierza Sarbiewskiego* / ed. by J. Bolewski et al. Warszawa, 1995. 256 s.
43. На перехресті культур: Монастир і храм Пресвятої Трійці у Вільнюсі : колективна монографія за ред. А. Бумблаускаса, С. Кулявічюса та І. Сковиласа. Львів : Український Католицький Університет, 2018.
44. Сребнюк В. «Апокрисис» Христофора Філалета та «Антиризис» Іпатія Потія у полемічному дискурсі кінця XVI ст. *Київські полоністичні студії*. 2014. Т. 24. С. 571–576.
45. Pociąg H. Kazania, y Homilie Męża Bożego Nieśmiertelney Sławy, y Pamięci Hipacyusza Pocięcia (...), typis Monasterij Supraslensis PP. Basilianorum, 1714. 612 s.
46. Шевченко І. Україна між Сходом і Заходом. Нариси з історії культури до початку XVIII століття. Львів : Інститут Історії Церкви Львівської Богословської Академії, 2001. 250 с.
47. Корзо М. «Мир з Богом чоловіку» Інокентія Гізеля в контексті католицької моральної теології кінця XVI – першої половини XVII ст. *Інокентій Гізел. Вибрані твори в 3-х томах*. Том 3. Дослідження та матеріали. Київ-Львів : Свічадо, 2010. С. 195–262.
48. Страгій Я. Інтерпретація проблеми сутності душі та її здатностей у «Трактаті про душу» Інокентія Гізеля. *Інокентій Гізел. Вибрані твори в 3-х томах*. Том 3. Дослідження та матеріали. Київ-Львів : Свічадо, 2010. С. 51–81.
49. Бабич С. Творчість Мелетія Смотрицького у контексті раннього українського бароко : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Київ, 2002. 190 с.
50. Бабич С. Творчість Мелетія Смотрицького у контексті раннього українського бароко : монографія / за ред. проф. Б. Криси. Львів : Свічадо, 2008.
51. Мицько І. Острозька слов'яно-греко-латинська академія: 1576–1636 / за ред. Я. Д. Ісачевича. Київ : Наукова думка, 1990. 192 с.
52. Щепанський В. Джерела середньовічної філософії в «Треносі» Мелетія Смотрицького. *Аналітично-інформаційний журнал «Схід»*. 2014. № 6 (126). С. 295–298.
53. Щепанський В. Рецепція релігійної філософії середньовіччя у «Треносі» М. Смотрицького : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.11. Острогож, 2015. 160 с.
54. Ортолог Т. Тренос, трактат про сходження Святого Духа. «Тренос» Мелетія Смотрицького в дискурсі Західної філософської думки / П. М. Кралюк, В. В. Щепанський, М. М. Якубович. Острогож : Нац. ун-т «Острозька академія», 2012. 220 с.
55. Яковенко Н. У пошуках нового неба: життя і тексти Йоаникія Галатівського. Київ : Лаурис; Критика, 2017.
56. Ларін Ю. «Книга о вѣрѣ единой» (1619 р.) у контексті ранньої барокової полемічної літератури : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Харків, 2013. 181 с.
57. Ісиченко І. (архієп.). Історія української літератури : епоха Бароко (XVII–XVIII ст.). Львів-Київ-Харків : Святогорець, 2011. 568 с.
58. Завитневич В. Палинодія Захарія Копыстенського и ея место въ исторіи западно-руської полеміки XVI и XVII вв. Варшава : Въ типографіи Варшавскаго учебнаго округа, 1883. 400 с.

59. Трунте Г. Бог і Його творіння в Кирила Транквіліона. *Кирило Транквіліон Старовецький – проповідник Слова Божого* / упор. Б. Криси, Д. Сироїд. Львів : Видавництво УКУ, 2017. 328 с.
60. Співак В. Філософські погляди Антонія Радивиловського в контексті української духовної культури XVII століття : монографія. Чернігів : Scriptorium, 2018. 328 с.
61. Співак В. Філософські погляди Антонія Радивиловського в контексті української духовної культури XVII століття : дис. ... д-ра філос. наук : 26.00.11. Київ, 2018. 427 с.

THE CATHOLIC IMPULSE IN THE DISSEMINATION OF ST. AUGUSTINE'S TEACHINGS IN THE UKRAINIAN LANDS DURING THE RENAISSANCE AND BAROQUE PERIODS

Anton Borkovskyi

Lviv Polytechnic National University,

Institute of Humanities and Social Sciences, Department of Philosophy

Stepan Bandera str., 12, 79000, Lviv, Ukraine

<https://orcid.org/0009-0001-6034-4724>

This article examines the ways through which the teachings of St. Augustine entered the Ukrainian lands, with particular emphasis on the influence of the Kraków intellectual milieu. The author reconsiders outdated historical and philosophical narratives that were inertially inherited from the Soviet-Russian school of thought. The study traces the growing interest in Augustinian ideas in Renaissance Poland and presents examples of the dissemination and popularisation of the thinker's works.

Special emphasis is placed on the communication with academic circles of the Polish-Lithuanian Commonwealth, especially the Kraków Academy. The role of Catholic centres is highlighted, particularly in the formation of extensive book collections at educational institutions and monasteries containing a corpus of Augustinian texts. The article analyses the presence of the Bishop of Hippo's works in the inventory catalogues of Lviv libraries and, through provenance research, demonstrates intellectual links between scholars associated with the Kraków academic milieu and Catholic circles in Lviv who engaged with Augustine's writings. Attention is drawn to ownership inscriptions found in the editions of Augustine's works that belonged to the Lviv preacher Ioannes Arundinensis (1510–1567), author of *De natura ac dignitate hominis*, and to Melchior Stephanides (d. 1636), the first rector of the Zamość Academy and one of the translators of the *Psalterium Aurelii Augustini*, a work attributed to Pseudo-Augustine.

The article also outlines the specific character of the educational and cultural diffusion that facilitated the intellectual absorption of Augustinian thought. Finally, it presents concrete examples of the influence of Augustine's writings on figures of the Ukrainian Renaissance and Baroque, along with the distinctive forms of their doctrinal appropriation.

Key words: St. Augustine, Renaissance period, Baroque period, teachings of the Church Fathers.